1927 р.) / В. Наулко, В. Старков // Історичний журнал. - 2004. - № 5. - С. 73-81.

3. Водотика С. Г. Історична наука УСРР 1920-х років: соціополітичні, організаційні та концептуальні основи функціонування : дис. ... доктора іст. наук : спец. 07.00.01 "Історія України" / С. Г. Водотика. - К. : Інститут історії України НАНУ, 2000. - С. 185.

4. Справа академіка К. В. Харламповича. Публікація архівних документів / [передмова та коментарі О. Морозова] // Сіверянський літопис. - 2000. - № 1. - С. 77.

5. Справа академіка К. В. Харламповича. Публікація архівних документів / [передмова та коментарі О. Морозова] // Сіверянський літопис. - 2000. - № 2. - С. 64.

6. Справа академіка К. В. Харламповича. Публікація архівних документів / [передмова та коментарі О. Морозова] // Сіверянський літопис. - 2000. - № 1. - С. 84.

7. Там само. - С. 85.

8. Наулко В. Листування Костянтина Харламповича та Михайла Грушевського (липень - грудень 1927 р.) / В. Наулко, В. Старков // Історичний журнал. - 2004. - № 5. - С. 75.

9. Справа академіка К. В. Харламповича. Публікація архівних документів / [передмова та коментарі О. Морозова] // Сіверянський літопис. - 2000. - № 1. - С. 71.

10. Там само. - С. 85.

11. Там само.

12. Справа академіка К. В. Харламповича. Публікація архівних документів / [передмова та коментарі О. Морозова] // Сіверянський літопис. - 2000. - № 2. - С. 71.

13. Наулко В. Листування Костянтина Харламповича та Михайла Грушевського (липень - грудень 1927 р.) / В. Наулко, В. Старков // Історичний журнал. - 2004. - № 5. - С. 75.

14. Там само. - С. 74-75.

15. Справа академіка К. В. Харламповича. Публікація архівних документів / [передмова та коментарі О. Морозова] // Сіверянський літопис. - 2000. - № 2. - С. 69.

16. Там само. - С. 71.

17. Там само. - С. 68.

L. Medovkina

MATERIALS CORRESPONDENCE OF K. V. KHARLAMPOVICH AND M. S. HRUSHEVSKY AS A SOURCE ON THE HISTORY OF SCIENTIFIC ELITE 20-30s OF THE TWENTIETH CENTURY

This article investigates materials correspondence academician of the Russian Academy of Sciences and academician of the Ukrainian Academy of Sciences, K. V. Kharlampovich historian and academician M. S. Hrushevskogo. It is noted that academician M. S. Hrushevsky took an active part in the protection, moral and material support of academician K. V. Kharlampovich years in exile, and also try to get him back to Ukraine and restoration him of the ranks of full members of the Ukrainian Academy of Sciences.

Key words: *K. Kharlampovich, M. S. Hrushevsky, scientific views, socio-cultural environment, scientific communication.*

© *Л. Медовкіна*
Надійшла до редакції 13.09.2011

УДК 93 (477.62) + 364.023

СОЦІАЛЬНИЙ ЗАХИСТ БЕЗПРИТУЛЬНИХ ДІТЕЙ В ІНДУСТРІАЛЬНИХ РАЙОНАХ УКРАЇНИ В 1917-1920 рр.

В'ЯЧЕСЛАВ ПОПОВ,
кандидат історичних наук, доцент Донецького державного університету управління

У пропонованій статті на основі архівних документів розглядаються основні напрями, за якими в 1917-1920 рр. у південно-східних районах України здійснювалася соціальна допомога неповнолітнім, що залишилися без піклування батьків. Наведені основні форми соціальної допомоги, визначені державні органи й громадські організації, що здійснювали цю функцію, проаналізована динаміка соціального захисту дітей на різних етапах періоду, що вивчається.

Ключові слова: *безпритульні діти, сироти, дитячий притулок, опіка, патронаж, усиновлення, соціальна допомога.*

Постановка проблеми. Турбота про власних дітей - природний стан людини. Сім'я забезпечувала не тільки їх фізичне існування, але й підготовку до майбутнього життя, або первинну соціалізацію. У той же час найважливішою соціальною функцією будь-якого суспільства був і залишається догляд за неповнолітніми сиротами або за дітьми, що з якої-небудь причини залишилися без піклування батьків. Здатність (або нездатність) суспільства забезпечити власне відтворення, компенсувати дітям від-

PDF создан испытательной версией pdfFactory Pro www.pdffactory.com

сутність сім'ї, створити для них хоча б мінімальні умови, у тому числі в кризову епоху, викликає науковий інтерес. У період національно-демократичної революції 1917-1920 рр. в Україні проблема безпритульних дітей набула надзвичайної гостроти, по-перше, тому що світова, а за нею громадянська війна зробили сиротами багатьох дітей, по-друге, численні мобілізації позбавили підростаюче покоління батьківської турботи, по-третє, дефіцит найнеобхідніших продуктів поставив безпритульників і дитячі установи на межу виживання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі аспекти теми висвітлювалися в науковій літературі. Питання соціального забезпечення, які намагалася вирішувати українська влада в 1917-1920 рр., розглядаються в дослідженні Б. І. Андрусишина [1]. Організація кадрів для навчання підростаючого покоління проаналізована в монографії І. О. Кліцакова [2]. У цілому означена тема ще не була предметом наукового вивчення.

Метою запропонованої статті є розгляд основних напрямів, за якими реалізовувалася в 1917-1920 рр. соціальна допомога неповнолітнім. Для досягнення поставленої мети в статті розв'язуються такі **завдання**: вивчити основні форми опіки й піклування, що існували в указаний період; визначити перелік державних органів і громадських організацій, що здійснювали опікунські функції; проаналізувати джерела матеріального постачання й фінансування дитячих установ на різних етапах революції та громадянської війни.

Виклад основного матеріалу. Увага, яку приділяли уряди України проблемам соціально вразливих верств населення, знайшла відбиток у конституційних актах України 1917-1920 рр. [3]. Так, у четвертому Універсалі Центральної Ради вказувалося, що уряд "має вжити всіх заходів до забезпечення потерпілих од війни" [3, с. 72].

Турбота про дітей, що залишилися без піклування батьків, у перші місяці революційних подій була важливою задачею органів державного управління та громадських організацій. Так, восени 1917 р. у місті Костянтинівка Катеринославської губернії було створено "добровільне товариство людинолюбства", яке передбачало надання допомоги "сиротам, убогим, калікам, сліпим, старим і непридатним до життя". Звертаючись до місцевого населення, голова виконкому Костянтинівської Ради А. Чикирис запитував: "Де ж наша мета заповітна і слова великого нашого вчителя Ісуса, який заповідував нам любити одне одного? Кожний вільний запитає себе - де ми і куди йдемо?" [4, арк. 10].

У 1918 р. дитячі установи в індустріальних районах України переходили під управління земських організацій. Ситуацію в цій сфері повніше за все відображають документи Державного архіву Харківської області. У січні 1918 р. Харківська губернська земська управа оголосила, зокрема, про те, що "притулок для підкидьків - така ж земська установа, як і губернська лікарня" [5, арк. 12]. З 1 січня 1918 р. притулок для сиріт, у якому утримувалося 40 осіб, і колишній дитячий притулок Імператриці Марії (42 вихованці), що знаходилися в Лебедині, були прийняті у ведення земства [6, арк. 22].

Створення Української держави на чолі з гетьманом Скоропадським дозволило земствам надавати більше уваги проблемі сиріт. Зважаючи на обмежену кількість місць у дитячих установах, у 1918 р. зберігалася така форма турботи про безпритульних дітей, як патронаж. Гроші за цю роботу асигнувала губернська земська управа, у кожній волості був відповідальний урядовець, що розвозив платню на місця [7, арк. 15]. Тільки у двох повітах Харківської губернії на 1 січня 1918 р. у патронажі нараховувалося 1429 вихованців [7, арк. 16]. В архіві збереглося прохання до Харківської німецької комендатури про дозвіл касиру на одну поїздку на земському автомобілі № 32 "Бенц" до сіл Липці і Тернове для здійснення грошових розрахунків із селянами за утримання вихованців губернського земства [7, арк. 36]. У жовтні 1918 року земський касир М. Ворошнін просив додаткову охорону, "зважаючи на випадки грабежів, що почастішали, серед білого дня" [7, арк. 61]. Лікар Харківського губернського земства В. М. Шейнерман, що працював у селі Липці Харківського повіту, доповідав у відділ громадського піклування, що за станом на 16 липня 1918 р. 6 патронованих дітей повернено до притулку [7, арк. 29], а двоє вихованців "пішли невідомо куди" [7, арк. 30]. 16 травня 1918 р. у Харкові відбулася нарада з питання про організацію на місцях патронажу покинутих дітей і сплати грошей на їх утримання [6, арк. 14]. 21 травня 1918 р. був організований комітет громадського піклування з дільничих опікунів дітей із бідних сімей [6, арк. 25].

Дитячі установи існували в багатьох населених пунктах Харківської губернії. Згідно зі звітом Зміївської земської управи від 9 травня 1918 р., тут функціонував "притулок для сиріт і напівсиріт (дітей солдатів) на 85 душ" [6, арк. 19а]. У Старобільську на 27 травня існував притулок для дівчаток [6, арк. 19]. У червні 1918 р. губернська управа отримала звіт з Валківського дитячого притулку. У січні - квітні в ньому знаходилися 26 дітей і 4 службовців, у травні - червні - 16 дітей і 3 службовців. 17 дітей виховувалися вдома в опікунів [6, арк. 264]. У притулках містилися не тільки сироти, але й діти, що залишилися без піклування батьків. Так, у Волчанському земському притулку в серпні 1918 р. 53 % вихованців були дітьми воїнів світової війни [6, арк. 233]. В Ізюмському притулку знаходилося 32 особи, у серпні на кожного вихованця земство виділило по 67 крб [6, арк. 236]. У Куп'янську працювало 3 притулки, грошей на 1 людину виділялося менше - 50 карбованців на місяць [6, арк. 238]. Дитячий притулок працював у Богодухові [6, арк. 23], два дитячі притулки були в Охтирці [6, арк. 16], біженський притулок на 20 дітей розташовувався в Ізюмському повіті [6, арк. 60]. Усього в Харківській губернії в травні - червні 1918 р. працювало 63 притулки й декілька добродійних організацій (на зразок "Краплі молока") [6, арк. 31, 31об.]. З них у веденні Харківського губернського земства знаходилося 5 притулків на 620 дітей і 217 дорослих [6, арк. 338].

За зовнішнім благополуччям вже виявлялися численні труднощі, перш за все матеріальні. Завідувач Павлівського дитячого притулку, що в травні 1918 р. перейшов у ведення повітового земства, доповідав у губернську земську управу, що "ціни постачальників перевищують базарні на 30-40 %, а при заготівлі палива - на 50 %". Вихованці притулку вже почали розбігатися. "З 55 залишилося 33 вихованці". Але навіть на контингент, що скоротився, персоналу було явно недостатньо. У штаті притулку були "доглядачка, вчителька, двірник, чотири жіночі прислуги". У міру необхідності притулок

PDF создан испытательной версией pdfFactory Pro www.pdffactory.com

відвідували законовчитель, фельдшер, діловод. Завідувач скаржився: "Я несу свої обов'язки безкоштовно". Рішення фінансового питання він бачив у тому, що "діти від 11 років можуть мати заробіток" [6, арк. 40, 40об.].

Керівництво відповідних установ Української держави, отримавши за спадщиною від УНР проблеми соціальної політики, було стурбоване фінансуванням цієї сфери. У червні 1918 р. виконуючий обов'язки директора департаменту державного піклування розіслав на місця циркуляр, у якому йшлося про документ від 24 квітня 1918 р.: "На посланий губернським комісарам товаришем міністром внутрішніх справ циркуляр із запитом про існуючі добродійні установи відповіді майже не були отримані, імовірно, від розладу поштових стосунків" [6, арк. 82об.]. В іншому циркулярі міністр народного здоров'я і державного піклування вимагав дані для фінансової підтримки установ громадського піклування, "які із створенням Української держави втратили зв'язок зі своїми центральними органами в Петербурзі". Були потрібні відомості "по колишньому відомству Імператриці Марії, колишньому Романовському комітету, по Товариству трудової допомоги" [6, арк. 55]. 15 липня 1918 р. у Києві пройшла нарада з громадського піклування [6, арк. 65].

Проте циркуляри й наради не сприяли вирішенню матеріальних проблем дитячих притулків. 18 липня 1918 р. комісія бюро Харківського земства обстежувала притулок у будинку Братської дружини. Згідно зі звітом, продовольство для притулку "купував економ на базарі". Його він "зносить у комору, якою сам і завідує; на все придбане здає власноручні розписки". Економ практикував приписки, унаслідок чого завищувалася кількість продуктів, що відпускалися. Облік продуктів охарактеризований як "невчасний і недбалий". Комісія наполягала на створенні продовольчих запасів, придбанні їх не за розписками, а за рахунками й на контролі з боку громадських організацій [6, арк. 339об.]. Подальше обстеження привело членів комісії до справжнього шоку. Вони знайшли, що на ліжках сплять тільки няня й старші діти. 19 дітей сплять на підлозі, грудні діти розміщені в корзинах по 4-6 осіб [6, арк. 341об.]. 10 серпня 1918 р. в доповіді про огляд Зеленогайського притулку в Харківському повіті наголошувалося, що велика частина площі притулку заселена не вихованцями, а персоналом, причому останнього явно бракувало. Указувалося на скупченість й антисанітарію. Вихованці притулку були виснажені, були відсутні в достатній кількості взуття й одяг. Закупівля продуктів становила собою "суцільну анархію", створюючи ґрунт для зловживань [6, арк. 127, 128, 129].

Заради справедливості слід зазначити, що Харківська губернська земська управа намагалася задовольнити хоча б мінімальні потреби дітей. 11(24) серпня 1918 р. вона клопотала перед районним шкіряним комітетом про надання "шевського товару на 15 пар для хлопчиків і 15 пар для дівчаток до 10 років". Гроші управа зобов'язалася сплатити "негайно після отримання товару" [6, арк. 94]. Губернський комітет суспільного піклування затвердив кошторис витрат на патронаж покинутих дітей (усього в його веденні знаходилося 1473 дитини, серед них - 52 інваліди) [6, арк. 98]. Витрати на усиновлення складали 156 карбованців на місяць на одну дитину, старшу за 1 рік, 180 карбованців - до 1 року, 200 карбованців - на кожного інваліда [6, арк. 98]. Витрати земства включали оплату сніданків для учнів, утримання трудової колонії для неповнолітніх і навіть пересилку грошей до Петербургу на утримання трьох "психічно ненормальних вихованців земства" (по 300 карбованців на кожного на місяць) [6, арк. 99об.].

У жовтні - листопаді 1918 р. Харківська губернська земська управа зіграла ключову роль в організації евакуації дітей із Петрограду до України для порятунку їх від голоду. Нарада при ХГЗУ із цього приводу відбулася 1 жовтня 1918 р. Адвокат Е. Копп був направлений до України з Петрограду для вирішення питання [6, арк. 228]. На нараді він заявив, що клопотання перед урядом України ще не піднімалося, "оскільки для успіху справи необхідно заручитися підтримкою громадської думки" [6, арк. 228об.]. Кошти для реалізації проекту передбачалося зібрати за рахунок створення суспільних фундацій. Голова Виконавчого бюро комітету суспільного піклування О. П. Францкевич запропонував "вдатися до устрою концертів, спектаклів, днів квітки й інше" [6, арк. 228об.]. Він рекомендував "використовувати літературні сили в Харкові, в особі Олексія Толстого й інших, а також звернутися до артистів" [6, арк. 229]. Е. Копп із того ж питання звертався до В. Г. Короленка [6, арк. 229]. Інформаційну підтримку була готова надати газета "Південний край", редактор якої обіцяв ужити "всіх заходів для широкого розголосу цієї справи (статті, відозви й інше)" [6, арк. 229]. На питання харків'ян про ставлення радянської влади до запланованої програми Е. Копп заявив, що "евакуація дітей може бути здійснена при будь-якому уряді" [6, арк. 229]. З приводу ставлення до проекту німців, "фактичних господарів України", член бюро К. М. Десятова закликала "не надавати питанню політичного забарвлення". Її колега Д. Ф. Конєв запропонував "звернутися з відозвою до населення, просити його узяти дітей на тимчасове піклування" [6, арк. 229]. Е. Копп заявив, що планується "надавати дітям допомогу під прапором Червоного Хреста" [6, арк. 229об.].

17 листопада 1918 р. в будівлі Губернської управи була намічена сумісна нарада Комітету суспільного піклування з представниками громадських організацій із питання про організацію "Ліги порятунку дітей Петрограду" [6, арк. 197]. Оскільки місцеві газети напередодні не вийшли, Виконавче бюро Комітету суспільного піклування звернулося з проханням про розміщення відозви про допомогу дітям у вітринах контори "Південного краю" [6, арк. 203]. Реалізація проекту продовжувалася й при Директорії. Харківський комітет Ліги порятунку дітей просив Збори прикажчиків надати на 30 грудня 1918 р. зал Зборів для устрою на користь Ліги денного дитячого спектаклю, а також декорації й квитки, і дозволити дві репетиції [6, арк. 214].

Питання про допомогу петроградським дітям не було забуте, незважаючи на плутанину громадянської війни. Забігаючи наперед, слід указати на телеграму Харківського військово-революційного комітету, відправлену 2 травня 1920 р. до відділу соціального забезпечення. У телеграмі йшлося про сприяння "вивозу петроградських дітей із Слов'янки до Пітера" [8, арк. 215].

1919 рік приніс численні труднощі для соціальної допомоги дітям. Часта зміна влади, переміщення фронтів, поглиблення економічних неладів боля-

PDF создан испытательной версией pdfFactory Pro www.pdffactory.com

че вдарили по цій сфері. Уже в лютому 1919 р. Харківський військово-революційний комітет відзначав, що дитячі притулки втратили добровільні пожертвування, а цінні папери, відсотки від яких ішли на утримання безпритульних дітей, анульовані. Проте, ВРК продовжував субсидування дитячих притулків [9, арк. 122].

Весною 1919 р. помітно відчувався дефіцит не тільки грошей, але й матеріальних коштів. 22 березня 1919 р. Харківський соцзабез зіткнувся з проблемою непрацюючого водопроводу в дитячому будинку відділу народної освіти. Відремонтувати водопровід не видавалося можливим. Відділ звернувся до служби комунального господарства "з проханням зробити розпорядження брандмейстеру пожежної частини про доставку води за допомогою пожежних коней. Незважаючи на зроблене Комгоспом розпорядження, брандмейстер відмовляється доставляти воду" [10, арк. 131].

Діти, що містилися в притулках, забезпечувалися за залишковим принципом. У квітні 1919 р. у відділ соціального забезпечення надійшло прохання з Ради захисту дітей. Рада просила сприяння для передачі з санітарно-технічної ради 40 пудів мила, не використаного комісією по полонених і біженцях (Полонбіжем) [9, арк. 105]. Згідно з резолюцією соцзабезу, для дітей було видано 15 пудів [9, арк. 105об.]. Турботу про дітей відповідні відділи прагнули проявляти, незважаючи навіть на близькість фронту. 18 липня 1919 р. Катеринославській відділ охорони здоров'я звітував про отримання на складі Реквізиційної комісії "всіх дитячих речей і різних ігор для дитячого притулку" [11, арк. 8].

У сільській місцевості, на відміну від міст, проблеми сиріт розв'язувалися сільським сходом, без залучення органів управління. Наприклад, на хуторі Зарябінки Харківської губернії 5 листопада 1919 р. було ухвалене рішення сільського товариства (на сільському сході були присутні 131 з 253 будинковласників) про призначення опікунів із місцевих селян над майном і чотирма дітьми померлого селянина Д. Є. Кожушка [12, арк. 1].

Остаточне затвердження радянської влади в кінці 1919 року поставило на порядок денний відновлення турботи про дитячі притулки. 29 грудня 1919 р. Харківський відділ губернського соціального забезпечення просив ВРК видати артільнику Д. С. Семенову 1 млн крб на витрати на утримання притулків [10, арк. 11]. Уже 2 січня 1920 р. Д. С. Семенов отримав 1,5 млн крб [10, арк. 18], а 3 січня - ще 2 млн крб [10, арк. 20].

На засіданні 26 січня 1920 р. було вирішено відкрити дитячу їдальню в слободі Деркачах, населеній переважно заводськими робітниками, "які щодня виїжджають з дому до Харкова на роботу, залишаючи своїх дітей без належного нагляду" [13, арк. 15]. Соцзабез не залишав без уваги і місцевий дитячий будинок. З початку діяльності соцзабезу харчування вихованців у Деркачівському будинку піклування за січень було поліпшено - "уведені сніданки у вигляді кулешу, оселедці з картоплею та ін." [13, арк. 5об.].

У Луганську дошкільний підвідділ районного відділу народної освіти був стурбований кадровим забезпеченням будинків дитини, для чого відновив з 30 січня 1920 р. роботу "повторних курсів з дошкільного виховання для слухачок торішніх короткострокових курсів" [14, арк. 8]. Крім того, дошкільний підвідділ звернувся з проханням до всіх, "у кого є дитяча література, іграшки і т.п., жертвувати для дитячих осередків", що відкриваються [14, арк. 47].

Характерно, що Ради категорично відмовлялися брати на себе зобов'язання по боргах денікінської адміністрації. Проте питання про патронаж намагалися зробити винятком. У лютому 1920 р. колегія Харківського повітового відділу соціального забезпечення вирішила порушити клопотання про сплату селянам за утримання дітей, що знаходяться в їхніх сім'ях, "за минулий час" (тобто до 1 грудня 1919 р.) [13, арк. 4]. Волосні ревкоми підтвердили "всю, що є на даний момент, опіку, встановлену колишніми волосними правліннями" [13, арк. 1об.]. Утім, опікунів удалося забезпечити тільки з моменту встановлення радянської влади. У березні 1920 р. соцзабез відряджав касира по повіту "для сплати селянам за утримання дітей, що знаходяться у них на вигодовуванні". Наголошувалося особливо, що виплата проводитиметься "за час з 1 грудня 1919 р. по 1 березня 1920 по 150 карбованців на місяць" [13, арк. 1].

Тоді ж, у березні 1920 р., була продовжена організаційна робота з підтримки "Будинку дитини" в селі Липці. Були замовлені продукти, мануфактура й інше [13, арк. 1]. Повітовий соцзабез видавав продукти 7 установам - у тому числі Липецькій "Краплі молока", дитячій їдальні, будинку піклування, дитячому притулку й ін. [13, арк. 5об.]. Організація "Краплі молока" була намічена в 9 пунктах [13, арк. 9об.]. Соцзабез клопотав про поставку "дрів для варива їжі" в 17 дитячих садків [15, арк. 134].

Луганський підвідділ соціального виховання з 29 квітня 1920 р. відкрив "запис дітей до дитячого майданчика в ботанічному саду" [14, арк. 111]. Весною 1920 р. в Луганську було організовано 3 дитячі садки, в Луганському районі - три дитячі будинки, у яких відповідно утримувалося 35, 15 і 25 дітей. Для продовольчого забезпечення при дитячих будинках функціонували сади й городи [16, арк. 22об.].

Продовольче забезпечення стало головною проблемою 1920 року. У перші дні радянської влади, коли ще не налагодилося централізоване постачання, місцеві органи вирішували проблему за власний кошт. Наказ № 29 Старобільського ВРК у січні 1920 р. свідчив: "Волосним і сільським ревкомам у вигляді тимчасової міри самостійно організувати видачу хліба найбіднішій частині населення, причому в першу чергу повинні бути забезпечені каліки і хворі, сім'ї червоноармійців, сироти, вдови" [17, арк. 31].

Одним із джерел постачання продуктів харчування для дітей була конфіскація. Бахмутській відділ народної освіти в лютому 1920 р. відкрив на заводі Фарке "дитячий осередок". Фабзавком просив відстрочити виселення з квартир акціонерів заводу, "оскільки у них багато різних солінь і запасів в льохах, і вивезти їх важко". Відділ відреагував в більшовицькому дусі: "Соління і запаси вивозити немає ніякої потреби, їх потрібно залишити й віддати дітям. Соромно комітету бути сторожовим господарським псом, що охороняє награбоване буржуями добро навіть від своїх голодних хлоп'ят!" [18, арк. 6].

Як відзначав весною 1920 р. міський продовольчий відділ Харкова, "ціни на хліб існують настільки високі, що при отриманні робітниками голодного мінімуму абсолютно неможливо придбати на ці гроші хоча б одного хліба для робочої сім'ї" [19, арк. 6].

PDF создан испытательной версией pdfFactory Pro www.pdffactory.com

Незважаючи на дорожнечу, діти в притулках одержували хліб по достатньо високій нормі. У квітні - травні хліб випікався з пшеничної муки навпіл із ячною. Видача здійснювалася за такою нормою на один день: робітникам - 1 фунт із чвертю, членам їх сімей - півфунта, утриманцям соціального забезпечення - 1 фунт, пацієнтам лікарень - 1 фунт, міліції, пожежникам, тюремній варті - фунт із чвертю, радянським службовцям - півфунта [19, арк. 8об.].

Коли виникли перебої з випічкою хліба, у доповідній записці міського продовольчого відділу губернському продовольчому комісару Леонтьеву йшлося: "Без хліба через два дні залишаться лікарні, заразливі бараки, міські ізолятори, а також хворі, інваліди, діти в притулках, богадільнях, будинках піклування. Хліба отримувати не буде ні радянська міліція і пожежні частини, ні ув'язнені і караул в'язниць, ні робітники крупних заводів" [19, арк. 11].

У липні 1920 р. з випічкою хліба був наведений лад. У звіті про роботу пекарень наголошувалося: "Ціни на хліб на ринку - 12-15 крб за фунт. Відпустка нами хліба по 1 крб 90 коп. за фунт є істотною матеріальною допомогою робітникам, а також скорочує набагато витрати міських урядових установ, лікарень, притулків, богаділень, державної варти і в'язниці" [19, арк. 16об.].

Першочергова увага до питань харчування не виключала погіршення побутового забезпечення вихованців. У березні 1920 р. в Луганську комісія безпартійної конференції відвідала один із дитячих притулків. У звіті відмічалося: "Діти в більшості виглядають брудними, із хворобливим виглядом. Ліжок недостатньо, постільна білизна неохайна, огляди лікарями дуже рідкісні. Звертаємося з проханням про приведення притулку до належного вигляду" [20, арк. 236]. Результати діяльності радянської влади за 1920 рік вселяли оптимізм. "Всеросійська кочегарка" в грудні 1920 р. з гордістю відзначала, що "дитячі притулки добре забезпечуються їжею і одягом" [21].

Висновки

Таким чином, скасування безлічі організацій, що піклувалися про дітей до 1917 року, змусило в кінці 1917 - на початку 1918 р. прийняти дитячі установи України у ведення місцевих земств. У цей період дитячі будинки утримувалися, в першу чергу, за рахунок доходу від цінних паперів і добровільних пожертв. Земські управи виділяли кошти на патронаж сиріт. Незважаючи на спроби зберегти систему піклування про дітей, чисельність вихованців почала скорочуватися вже влітку 1918 р. Але якщо від патронажу відмовлялися лічені одиниці, то в окремих притулках кількість вихованців-утікачів складала до 40 % загального складу. Керівники дитячих будинків були вимушені використовувати працю своїх вихованців. У 1919 р. ситуація погіршилася перш за все в результаті втрати колишніх джерел фінансування. Дитячі установи були поставлені на межу фізичного виживання. Характерно, що патронаж зберігався протягом всієї громадянської війни, хоча при білогвардійцях ця робота практично не оплачувалася. Після затвердження радянської влади турботу про дітей узяла на себе держава. Незважаючи на брак найнеобхіднішого, до кінця 1920 р. продовольче й матеріальне постачання до дитячих притулків набуло відносно налагодженого характеру.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Андрусишин Б. І. У пошуках соціальної рівноваги. Нарис історії робітничої політики українських урядів революції та визвольних змагань 1917-1920 рр. / Б. І. Андрусишин. - К. : Вид-во Федерації профспілок України, 1995. - 192 с.

2. Кліцаков І. О. Підготовка і виховання учительських кадрів за часів радянської влади в Україні (1917-1937 рр.) / І. О. Кліцаков. - Донецьк : Лебідь. - 384 с.

3. Конституційні акти України. 1917-1920. Невідомі конституції України. - К. : Філософська і соціологічна думка, 1992. - 272 с.

4. Донецький обласний державний архів (далі - ДОДА), ф. Р-2602, оп. 1, спр. 5.

5. Державний архів Харківської області (далі - ДАХО), ф. 304, оп. 1, спр. 883. ХГЗУ. Канцелярія члена управи завідуючого богоугодними закладами. Листування з директором родопомічного учбового закладу про його особовий склад і з господарських питань.

6. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 3453. ХГЗУ. Відділ суспільного піклування. Протоколи нарад, проекти і листування з органами буржуазно-націоналістичних урядів Петлюри і Скоропадського про організацію піклування сиріт, старих і інвалідів.

7. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 3461. Листування про патронаж сиріт в селі Липцях Харківського повіту і по розрахунках з вихователями (12.01 - 25.12.18).

8. ДАХО, ф. Р-202, оп. 2, спр. 3с. Харківський губревком. Листування з відділами губревкома, губраднаргоспом, культурно-освітніми і торговими організаціями (13.12.19 - 15.05.20).

9. ДАХО, ф. 304, оп. 1, спр. 2265. Листування з органами місцевої радянської влади і контрреволюційними властями про епідемії холери і тифу (20.02.19 - 25.12.19).

10. ДАХО, ф. Р-202, оп. 1, спр. 10. Листування з Харківським губернським відділом соціального забезпечення.

11. Державний архів Дніпропетровської області, ф. Р-4367, оп. 1, спр. 40. Відділ охорони здоров'я. Листування про реквізицію в приватних складах для потреб знов формованих госпіталів і військових підрозділів.

12. ДАХО, ф. Р-429, оп. 1, спр. 1а. Списки жителів волості, опікунські справи, довідки, листування, 1919 рік (Богодуховський волосний ревком і виконавчий комітет).

13. ДАХО, ф. Р-4986, оп. 1, спр. 13. Харківський повітовий ВРК. Доклади про діяльність повітового відділу соціального забезпечення за січень-лютий 1920 р.

14. Державний архів Луганської області (далі - ДАЛО), ф. Р-463. Луганський повітовий військово-революційний комітет, м. Луганськ, Луганський повіт Донецької губернії. Оп. 1, спр. 2. Ухвали і накази рвно, волревкомів, міліції, що присилаються на затвердження повітовим ревкомом.

15. ДАХО, ф. Р-202, оп. 1, спр. 19.

16. ДАЛО, ф. Р-463, оп. 1, спр. 26. Звіти про діяльність волосних ревкомів.

17. ДАЛО, ф. Р-1173. Старобільській повітовий військово-революційний комітет, м. Старобільськ Донецької губернії. Оп. 1, спр. 3. Накази повітового ВРК.

18. ДОДА, ф. Р-1527, оп. 1, спр. 2. Ухвали Бахмутського ПВК РРСКД. Наказ повітового ВРК по відділу охорони здоров'я. 29.01.1920 р., м. Бахмут.

19. ДАХО, ф. Р-327, оп. 1, спр. 7. Доповіді завідуючого хлібно-борошняним відділом про діяльність відділу (міський продовольчий відділ Харківської РРД).

20. ДАЛО, ф. Р-463, оп. 1, спр. 34. Листування з Луганським комітетом партії, волревкомами, РВНО, земвідділом.

21. Всеросійська кочегарка (Бахмут) від 11 грудня 1920 р.

PDF создан испытательной версией pdfFactory Pro www.pdffactory.com

V. Popov

SOCIAL PROTECTION OF HOMELESS CHILDREN IN INDUSTRIALIZED REGIONS OF UKRAINE IN 1917-1920

In the offered article on the basis of the archived documents basic directions on which in 1917-1920 in the south-east districts of Ukraine the social help was carried out minor are considered, remaining without the care of parents. The basic forms of social help are adopted, state organs and public organizations carrying out the given function are definite, the dynamics of social defence of children on different stages of the studied period is analysed.

Key words: *homeless children, orphans, child's shelter, guardianship, patronage, adoption, social help.*

© *В. Попов*
Надійшла до редакції 25.08.2011

УДК 94(477.62) "1918/1919"(045)

ПІВНІЧНЕ ПРИАЗОВ'Я В ПЕРІОД НАРОСТАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІЙНИ (ЛИСТОПАД 1918 - БЕРЕЗЕНЬ 1919 рр.)

ВОЛОДИМИР РОМАНЦОВ,
доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри історичних дисциплін Маріупольського державного університету

У статті розглядаються малодосліджені питання щодо становища Північного Приазов'я в період наростання громадянської війни в Україні. Аналізуються проблеми військового протистояння в листопаді 1918 - березні 1919 років у Приазовському регіоні. Висвітлюється роль махновського руху, грецьких загонів, більшовицьких військ, денікінців у подіях громадянської війни зазначеного періоду на території Маріупольського повіту.

Ключові слова: *Північне Приазов'я, громадянська війна, повстанські загони, махновський рух, радянські війська, добровольча армія.*

Постановка проблеми. Дослідження питання щодо військового протистояння в Північному Приазов'ї в листопаді 1918 - березні 1919 років є актуальною темою і становить значний науковий інтерес, оскільки воно вивчене недостатньо. Період, який обрано для висвітлення, характеризувався різким посиленням бойових дій в Україні, на Дону, Кубані та, зокрема, у Північному Приазов'ї.

Приазовський регіон мав важливе стратегічне значення, оскільки зв'язував контрольований білогвардійськими військами Дон та Північний Кавказ із Донбасом, який із другої половини XIX ст. був головним вугільно-металургійним центром Російської імперії. Звідси відкривався для денікінських військ шлях в Україну. Це був також важливий аграрний регіон. На північному узбережжі Азовського моря знаходилися Маріупольський та Бердянський морські порти, які мали велике значення в системі транспортних мереж.

Огляд досліджень і публікацій. Питання щодо подій громадянської війни в Північному Приазов'ї висвітлювалися певною мірою в науковій, популярній літературі та періодичних виданнях. Радянські історики з ідеологічних міркувань фактично ігнорували цю сторінку вітчизняної історії. Досить значна, хоч й дуже ідеологізована інформація про цей період минулого Приазовського краю міститься в радянському виданні "Історії міст і сіл" Донецької області [15]. Цікаві відомості поміщені в сучасному виданні, підготовленому науковими співробітниками Маріупольського краєзнавчого музею [6]. Роль махновських збройних формувань у військових діях на теренах Маріупольщини аналізувалася в працях В. Верстюка та В. Волковинського [9; 10]. Л. Якубова [27], В. Чоп [26], В. Романцова, С. Арабаджи, Г. Наметченюк [22], також автори популярних праць з історії грецьких сіл розглядали питання про діяльність повстанських загонів грецьких селян [2; 3; 13; 20; 25]. Зазначеним питанням присвятили свої публікації в періодичних виданнях М. Аджавенко, Т. Безпечний [1; 5]. Але в опублікованих працях відсутній цілісний аналіз подій громадянської війни в Північному Приазов'ї, допущені неточності в їх висвітленні.

PDF создан испытательной версией pdfFactory Pro www.pdffactory.com